

Oci, cultura i sociabilitat a l'Espanya contemporània a través dels cafès

Núria Miquel Magrinyà

Universitat de Barcelona

Facultat de Geografia i Història

Departament d'Història i Arqueologia

Secció d'Història Contemporània i Món Actual

Carrer de Montalegre, 6

08001 Barcelona

Mónica Vázquez Astorga, *Panorama de Madrid y sus cafés como espacios para la práctica de la sociabilidad pública (1765-1939)*, Madrid, Trea, 2022.

Mónica Vázquez Astorga es doctora en Història de l'Art i professora titular del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Saragossa. La seva àmplia producció historiogràfica inclou diverses línies d'investigació dins de l'estudi dels segles XIX i XX, algunes d'elles vinculades entre si: des de monografies sobre artistes i arquitectes,¹ fins a manifestacions artístiques diverses —cartellisme, humor gràfic i dibuix—,² arquitectura i patrimoni,³ arquitect-

¹ És el cas de la seva tesi doctoral, *José Borobio Ojeda (1907-1984): formación, actividad artística y contribución a la arquitectura aragonesa contemporánea*, defensada el 2005 a la Universitat de Saragossa.

² En són exemples: la mateixa tesi doctoral esmentada en la nota anterior; la biografia *Manuel Bayo Martín (1908-1953)*, Saragossa, Gobierno de Aragón, Departamento de Educación, Cultura y Deporte, 2004; o els articles «El cartel taurino zaragozano del siglo XIX», *Artígrama*, 18, 2003, pàgs. 573-608, i, amb Pilar BIEL IBÁÑEZ, «El arte del cartel en Zaragoza: los carteles anunciadores de la Feria de Muestras de Zaragoza», *Stúdium*, 10, 2004, pàgs. 89-112.

³ «La arquitectura de la Großstadt: Berlín, 1900-1945», *Espacio, Tiempo y Forma*, 22-23, 2009, pàgs. 365-395; «Recorrido por el pasado de una zona urbana residencial: el paseo

tura escolar⁴ i espais d'oci i de sociabilitat públics, línia en la qual s'emmarca el present llibre de l'autora. En aquest sentit, Vázquez ha estudiat espais d'aquesta sociabilitat tan característica de la contemporaneïtat, que es trasllada de l'espai privat —el saló aristocràtic— al públic i que inclou espais tan variats com els teatres, les places de braus, els cafès o els jardins d'esbarjo. Són aquests darrers espais els que han rebut més atenció per part de l'autora: ha dedicat alguns articles als jardins d'esbarjo i dos llibres als cafès de ciutats espanyoles i italianes —concretament, Saragossa, Madrid, Florència i Venècia—.⁵ Un interès, el de les ciutats italianes, que també queda reflectit en altres línies d'investigació de Vázquez. L'estudi dels cafès i de la seva evolució al llarg dels segles XVIII, XIX i XX, doncs, ocupa un espai destacat en la producció científica de l'autora.

L'oci en l'època contemporània ha estat estudiat de manera interdisciplinària, des de la història de l'art, la literatura, la geografia històrica, la divulgació i, pel que fa a la historiografia, des de la història social i la història cultural. En l'àmbit historiogràfic, aquests espais s'han treballat a partir del concepte de sociabilitat,⁶ una eina

---

de Ruiseñores de Zaragoza», *Artigrama*, 22, 2007, pàgs. 697-718; «El pueblo viejo de Belchite (Zaragoza): plan de actuación», *Restauro: Revista Internacional de Patrimonio Histórico*, 3, 2009, pàgs. 32-39.

4 Mónica VÁZQUEZ ASTORGA, *Escuelas de enseñanza primaria pública en Aragón 1923-1970*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2013.

5 «Los Campos Eliseos de Zaragoza: un sitio de recreo urbano para la sociedad decimonónica», *Boletín de Arte-UMA*, 39, 2018, pàgs. 255-270; «Il Tivoli di Firenze (Italia): un parco divertimenti ottocentesco», a Anna BIEDERMANN, FRANCISCO J. LÁZARO SEBASTIÁN i Fernando SANZ FERRERUELA (coords.), *En los márgenes de la ciudad, del arte y de la crítica*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2018, pàgs. 75-91; *Cafés de Zaragoza. Su biografía, 1797-1939*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2015; «Cronaca dei caffè storici di Firenze. 1865-1900», *I Quaderni dell'Archivio della Città*, 8, 2015; «Los cafés venecianos del siglo XIX, lugares de encuentro de artistas», a Francisco Javier DOMÍNGUEZ BURRIEZA i María Victoria ALONSO CABEZAS (eds.), *Artistas y progreso: Los retos del arte en la sociedad del siglo XIX*, València, Tirant lo Blanch, 2023, pàgs. 199-218.

6 Jordi CANAL, «La sociabilidad en los estudios sobre la España contemporánea»,

clau per a l'impuls dels estudis sobre l'oci a Espanya. Recentment, l'impacte del gir espacial ha facilitat l'estudi de l'oci amb l'espai com a punt de referència, fet que ha permès l'aparició d'obres dedicades, des de diferents disciplines, a alguns d'aquests espais.⁷ L'espai com a categoria permet una mirada àmplia i global de les experiències humanes que s'hi vinculen; concretament, de la formació d'identitats i la transformació d'aquestes a partir d'una cronologia extensa. En el cas dels cafès madrilenys, aquesta perspectiva permet estudiar-los des del seu origen, durant la segona meitat del segle XVIII, fins a la decadència del cafè clàssic amb l'auge del bar a partir de la dècada del 1920, mentre que el concepte de sociabilitat és útil per analitzar aquests espais com a punt de contacte dels individus dins d'un col·lectiu, des de certs sectors socials fins a grups polítics o moviments artístics, i, alhora, per explicar la transformació d'aquestes relacions durant els segles XVIII i XIX amb el concepte de «sociabilitat pública», que apareix en el subtítol del llibre.

Aquesta cronologia àmplia serveix a l'autora per estructurar el llibre, que articula al voltant de dos grans períodes: els segles XVIII i XIX, d'una banda, i les quatre primeres dècades del XX —fins a la Guerra Civil (1936-1939)—, de l'altra. El primer capítol està dedicat a l'adopció del cafè com a beguda quotidiana i al paper del cafè-establiment en la seva introducció. En el segon capítol l'autora mostra com els nous patrons de sociabilitat pública condicionen l'aparició del cafè i la seva evolució durant els segles XVIII i XIX, fins a la seva decadència a partir del segle XX. Malgrat la introducció tardana del cafè a Espanya, el seu consum s'expandí ràpidament i passà a tenir

---

Historia Contemporánea, 7, 1992, pàgs. 183-208; Jean-Louis GUEREÑA (ed.), *Cultura, ocio, identidades: Espacios y formas de la sociabilidad en la España de los siglos XIX y XX*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2018.

⁷ *Rubrica Contemporanea*, 19, *Espacios de conflicto: el «giro espacial» en la historiografía española* [dossier], 2021, pàgs. 1-125.

lloc als cafès, on hi havia espai per a l'entreteniment —el billar—, però també per a la conversa i l'intercanvi d'idees, fet que afavorí, juntament amb el context revolucionari de les dècades dels vint i els trenta del segle XIX, que esdevinguessin espais d'agitació política i social, una naturalesa que es mantingué fins a les dècades dels cinquanta i els seixanta. Progressivament, els cafès esdevingueren cada vegada més luxosos i confortables i incorporaren decoracions d'artistes de renom, fins a donar lloc a l'època daurada dels cafès durant les darreres dècades del segle. Tota aquesta evolució queda recollida en els subapartats d'aquest segon capítol, juntament amb uns estudis de cas de dos dels cafès més rellevants de Madrid durant el segle XIX: el de Fornos i el de San Millán.

El tercer capítol, en canvi, analitza el procés de decadència del model de cafè heretat del segle XIX, que va acabar desapareixent a partir de la dècada dels quaranta del segle XX. Fins a la Primera Guerra Mundial, alguns cafès foren reformats per adaptar-se als nous temps, en un context d'expansió econòmica i cultural de Madrid. A partir de la dècada dels vint s'inicià la progressiva decadència dels cafès a causa de l'aparició d'altres espais d'oci de tradició anglosaxona o estatunidenca, com el bar, la cerveseria o el *music-hall*, en què l'espai del cafè tradicional per a la conversa i el debat deixa pas a les trobades casuals més íntimes. L'obra acaba amb un epíleg que se centra en les dificultats dels cafès per subsistir just després de la Guerra Civil, amb la consolidació del bar i el difícil encaix de la vida relaxada del cafè en el nou segle. L'obra es completa amb una bibliografia i les fonts, que cal destacar si tenim en compte la dificultat que representa resseguir els espais d'oci sense disposar, en la majoria dels casos, de fonts directes per a l'estudi de cadascun dels espais i haver de fer ús de fonts indirectes, fonamentalment la premsa i, en menor mesura, les fonts institucionals.

Panorama de Madrid y sus cafés como espacios para la práctica de la sociabilidad pública (1765-1939) és una síntesi de les principals interpretacions al voltant de l'oci en general i dels cafès en particular, però

incorpora també una nova variable d'estudi. Així, l'aproximació a la transformació dels cafès s'articula al voltant de tres interpretacions: els cafès com a espai de sociabilitat, com a espai de sociabilitat política i com a espai d'avantguarda artística. El cafè apareix, doncs, com un espai clau en les experiències culturals i polítiques de l'època contemporània, sense el qual no s'entendrien bona part dels moviments estètics i revolucionaris del període. En el primer cas, els cafès foren conseqüència de la difusió del cafè com a beguda i d'un canvi en la sociabilitat que es manifestà a partir de la segona meitat del segle XVIII, en el qual la reunió i la trobada de les elits passaren a produir-se a l'espai públic. Progressivament, el model del cafè tendí a la democratització, a estendre's a altres sectors socials, i es consolidà al llarg del segle XIX com a espai de reunió i discussió, tot i que a partir del segle XX hagueren d'adaptar-se als nous temps i a les noves formes d'entreteniment. Pel que fa a la sociabilitat política, l'autora apunta la importància del cafè com a espai per al debat polític i fins i tot, en contextos propicis, per a la conspiració, sobretot durant les dècades de la revolució liberal i els anys previs a la revolució del 1868.

Tanmateix, una de les aportacions més originals del llibre és l'estudi del cafè com a espai d'avantguarda artística, tant pel que fa a les representacions artístiques que decoraven els locals, com a la sociabilitat artística i literària. En primer lloc, Vázquez demostra que a partir de les dècades dels cinquanta i els seixanta del segle XIX els propietaris dels cafès començaren a interessar-se per l'ambientació dels locals, primer pel que fa al mobiliari i la decoració i, a partir de la dècada del 1860, amb la promoció de programes pictòrics per al conjunt del local, com feren el cafè de Madrid, un dels primers a posseir-ne un, el Fornos, el de San Millán, el Príncipe o el del Siglo. Sovint la decoració anava a càrrec d'artistes i escenògrafs de renom. Es tractava d'un model de cafè que, en paraules de l'autora, responia als principis de capacitat, comoditat, lluminositat i confort, i es va mantenir durant l'edat d'or dels cafès (1870-1900). El que explica la decoració dels ca-

fès és la transformació dels patrons de consum i del luxe, que es democratitzen a partir de l'emulació de la tradició aristocràtica en espais públics i menys elitistes. Pel que fa a la sociabilitat, sembla que fins al Sexenni Revolucionari la sociabilitat era essencialment política, però amb la fi del període revolucionari a partir de la Restauració els cafès esdevenen sobretot llocs de trobada d'artistes i escriptors de diversos moviments artístics i literaris —com és el cas del cafè de Madrid, el de la Iberia, l'Inglés, l'Imperial o el Suízo—. Com s'indica en la presentació del llibre, aquesta tendència assolí el màxim auge durant les darreres dècades del segle, en el que la historiografia ha anomenat l'època dels banquetes per al cas de les avantguardes artístiques franceses, però que també tingué la seva repercussió en el cas espanyol.

Una de les principals aportacions del llibre és la capacitat de l'obra de Vázquez, malgrat l'anàlisi exhaustiva del cas madrileny, de superar el marc local per abordar un fenomen present arreu d'Europa i, sobretot, reflexionar sobre el cafè en la conceptualització de la ciutat com a categoria. En aquest sentit, el cafè es converteix en un factor de modernització del món urbà segons els paràmetres de la contemporaneïtat, que passaven per una transformació tecnològica, econòmica i cultural que trobava en la ciutat el millor paradigma. En aquest context, el cafè, juntament amb altres establiments de cultura i entreteniment —com els teatres, els casinos o els jardins—, esdevé un element definitori, una condició, per a l'existència del concepte de ciutat; és a dir, que només els centres de població que tenien aquests espais podien ser considerats ciutats. L'obra, doncs, és una reivindicació de la importància del cafè i d'aquests espais en el procés d'urbanització del segle XIX, període al qual el llibre dedica més espai, així com dels processos associats, que Jesús Cruz explicava, en la seva obra sobre la cultura burgesa,⁸ com la transformació

8 Jesús CRUZ VALENCIANO, *El surgimiento de la cultura burguesa: Personas, hogares y ciudades en la España del siglo XIX*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2014.

dels patrons de consum, de la moda i del luxe, de les pràctiques d'oci o dels canvis en la realitat urbana. El llibre de Mónica Vázquez planteja, en aquest sentit, la importància del procés de democratització que experimentaren aquests espais, que evolucionaren a partir d'una sociabilitat aristocràtica privada fins a una de pública que, tot i ser impulsada per les elits, s'obrí a altres grups socials fins a convertir el cafè en l'espai de sociabilitat mesocràtica per excel·lència.

Els continguts de la revista estan subjectes a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional de Creative Commons, el text de la qual està disponible a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>.